

2. Клименко Н. Ф., Пешак М. М., Савченко І. Ф. Формалізовані основи семантичної класифікації лексики / Н. Ф. Клименко, М. М. Пешак, І. Ф. Савченко. – К. : Наукова думка, 1982. – 251 с.
3. Кузнецова Э. В. Категория типичных идентификаторов как основа для выделения лексико-семантических групп (на материале глаголов русского языка) / Э. В. Кузнецова // Актуальные проблемы лексикологии. – Новосибирск : Новосибирский гос. ун-т, 1971. – С. 110 – 112.
4. Кузнецова Э. В. Ступенчатая идентификация как средство описания семантических связей слов / Э. В. Кузнецова // Вопросы металингвистики. – Л. : Ленинградский гос. ун-т им. А.А.Жданова, 1973. – С. 84 – 95.
5. Попова З. Д., Стернин И. А. Лексическая система языка / З. Д. Попова, И. А. Стернин. – Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 1984. – 148 с.
6. Скороходько Э. Ф. Семантические сети и автоматическая обработка текста. / Э. Ф. Скороходько. – К. : Наукова думка, 1983. – 218 с.
7. Фабіан М. П. Етикетна лексика в українській, англійській та угорській мовах : [монографія] / Мирослава Петрівна Фабіан. – Ужгород : Інформаційно-видавниче агентство “ІВА”, 1998. – 256 с.
8. Словник української мови : у 11-ти т. / [І. К. Білодід та ін.]. – К. : Наукова думка, 1970 – 1980. – Т. 1 – 11.

УДК 821.01.13

Пошивайло С.Г.

(Опішне, Полтавщина, Україна)

АСПЕКТИ ПАРАДИГМАТИЧНОГО АНАЛІЗУ НАРОДНИХ НАЗВ ДІЙ, ПРОЦЕСІВ У ГОНЧАРНОМУ ВИРОБНИЦТВІ ПОЛТАВЩИНИ

У статті з'ясовано склад лексико-семантичної групи «назви дій і процесів у гончарному виробництві», виокремлено її мікрогрупи; визначено особливості лексем, що складають аналізовану групу.

Ключові слова: *аналіз, назви, лексеми, термін, гончарне виробництво, глиняні вироби.*

В статтє выяснен состав лексико-семантической группы «названия действий и процессов в гончарном производстве», выделены ее микрогруппы, определены особенности лексем, составляющих рассматриваемую группу.

Ключевые слова: *анализ, названия, лексемы, термин, гончарное производство, глиняные изделия.*

The article clarified the composition of lexical-semantic group “names of actions and processes in pottery production”, determined its microgroups; defined features of tokens of this group.

Keywords: *analysis, name, tokens, termini, pottery, earthenware.*

Гончарська лексика становить собою єдину макросистему, або тематичну групу лексики (ТГЛ), яка в свою чергу поділяється на ряд лексико-семантичних груп (ЛСГ). Ґрунтовним дослідженням з питань системності всієї діалектної лексики є праця Павла Гриценка. «Моделювання системи діалектної лексики» [1]. Питанням поділу гончарської лексики на лексико-семантичні групи займалися також Олександр Трубачов, Ніна Левун, Валентина Бережняк, Любов Спанатій, Михайло Мединський.

Однак, так як структура й семантика багатьох ЛСГ, які складають тематичну групу гончарської лексики, зокрема й ЛСГ «назви дій і процесів у гончарному виробництві», ще не були об'єктом окремого вичерпного дослідження, поділ цієї ЛСГ на мікрогрупи, з'ясування їх лексико-семантичного наповнення, визначення системотворчих чинників, які задіяні при творенні назв дій і процесів у гончарному виробництві, залишається актуальним.

Оскільки «лише на підставі вивчення структури, семантики, джерел постачання окремих термінів та формування і переформування їхніх підсистем можливі обґрунтовані рекомендації щодо унормування, кодифікації окремих термінів та сукупностей, прогнозування тенденцій їх дальшого розвитку» [2: с.7], з'ясування складу ЛСГ «назви дій і процесів у гончарному виробництві», виокремлення її мікрогруп; визначення особливостей їх лексико-семантичного наповнення, доведення системного характеру існуючих між її структурно-семантичними компонентами зв'язків стане кроком на шляху до унормування, кодифікації окремих термінів гончарного виробництва.

Назви дій і процесів ілюструють увесь процес гончарного виробництва: від видобування глини до продажу готових виробів. У межах ЛСГ «назви дій і процесів у гончарному виробництві» вицленовується 8 мікрогруп:

1) **назви дій пов'язаних з видобуванням глини:** *ру'бати* – видобувати глину з глибокого колодязя [3: с.27], *ко'пати, брати* – вибирати глину з глинища, *об'валюватис* – про глину в глинищі;

2) **назви дій і процесів, які пов'язані з підготовкою глини до роботи:** *ви'лежуван':а* – зберігання глини на відкритому повітрі для полегшення її подальшої переробки, *перемер'зан':а* – зберігання глини на морозі, *перепр'і'ван':а, пирипр'і'ван':а, пири'твор'уван':а* – процес переробки глини, під час якого глину намочували, накривали ряднами і залишали її на деякий час; *зали'ван':а, за'ливка, за'мочуван':а, 'закис* – змочування глини водою для подальшого «перепрівання», *пиривир'тан':а* – процес, що періодично виконувався під час перепрівання глини, *переби'ран':а* – відокремлення руками м'якої, достатньо «перепрілої» глини від галузистої та сторонніх домішок, *перемі'нан':а, розми'нан':а* – вимішування купи глини ногами або руками, *'скачуван':а; звер'тан':а, згор'тан':а пласт'ка* – загинання розкочаних країв пластка всередину, *'с'ічка, перес'і'кан':а, пере'р'ізуван':а, шатку'ван':а* – багаторазове розсікання поставленого на ребро пластка глини дротом з метою очищення від сторонніх домішок [4: с.33], *в'ід'мучуван':а, в'ід'мул'уван':а, шл'аму'ван':а, шл'а'мовка* – приготування рідкої глини для формування гончарних виробів за допомогою гіпсової форми, *плес'кан':а гру'док* – формування грудок для виготовлення виробів; *'киснути* – замочена глина проходить одну із стадій переробки, *плес'кати в 'шалочки* – збирати глину в кулі; *наби'ватико'биту, 'кул'кина'мотувати* – набивати кулі одна на одну до утворення великої купи глини; *стру'гати'глину* – зрізати з великої купи тонких пластин глини за допомогою струга; *за'качувати, м'і'сити,*

за м'яшувати – розминати глину, як тісто, *перекачати, перес'якати глину* – перерізати декілька разів глину дротом з метою очищення від сторонніх домішок; *ставити на ребро, перебити вати глину, перебити вати грудки* – розривати грудки глини на дві частини та з'єднувати їх різкими рухами, *рвати глину на грудки* – формування грудок для виготовлення виробів, *смир'яти глину* – обезжирювати глину домішуванням до неї піску або іншої піщанистої глини [5: с.36];

3) **назви дій, на означення виготовлення гончарних виробів:** *гончарувати, гончар'увати, ганчар'увати, глинул'ити, робити горишки, займатися горишками, лити горишки, калужити посуд;*

4) **назви дій та процесів, пов'язаних з виготовленням гончарних виробів:** *кидати грудку, набивати грудку, устеляти, ставити грудку на центр* – починати формувати глиняні вироби на крузі, *зводити* – витягувати з грудки глини фігуру, *опускати, осаджувати* – надавлювати руками на грудку зверху-вниз, *проколувати грудку* – видавлювати у відцентрованій грудці глини пальцями порожнину, *тагнути цугом вверх, стовбичити* – збільшувати висоту порожнистої глиняної фігури, одночасно здавлюючи її стінки ззовні і зсередини пальцями обох рук [6: с.48], *пускати глину на тачанку, зводити глину на тачанку* – починати формувати посуд, *втагувати посуд* – витягувати з глини посудину, схожу на високий циліндр, *закладати край* – загинати або потовщувати верхній край циліндричної фігури з метою формування вінець посуду, *зводити пелустку* – формувати частину посудини між вінцями і «пуком», *віддати, роздати, вибокчати* – розширити заготовку майбутнього виробу, *глинас'ядає* – стінки посуду не витримують власної ваги під час формування й сідають донизу, *вигладжувати* – вирівнювати стінки посуду гончарським ножиком, *р'яже посуд* – ножик внаслідок спрацювання чи вищерблення залишає на поверхні посуду слід, *зкласти риску* – намітити злам у місці нижче вінець під час її виготовлення, *втагувати вушко* – формувати ручку зі шматка глини, *вушити* – прикріплювати до посуду вушко, *ндр'язати посуд, зр'язати* – зрізати виготовлений глиняний виріб з круга, *приточувати, сточувати* – з'єднувати кілька частин при виготовленні куманців, кахель, *кахл'ивити вати* – робити на глиняних заготовках кахель відтиски орнаментованою дерев'яною формою, *обр'язати кахлі* – зрізати дротом зайву глину вздовж кахельної форми; *формовка* – виготовлення глиняних виробів на крузі, *вушан':а* – прикріплювати до посуду вушко, *тужка* – підсихання глиняних виробів, *вит'аган':а* – витягувати з глини посудину; *покошчун':а* – глазурування, *вигладжун':а* – вирівнювання стінок посуду гончарським ножиком на крузі; *круг ходить* – круг крутиться, працює, *круг кидайє* – нерівномірно працює, *круг оброб'яйє'* – поява концентрованих заглиблень на верхньому боці спідняка; стоншення його внаслідок човгання ногами [7: с.41];

5) **назви дій та процесів, що стосуються сушіння глиняних виробів:** *за'тугнути* – підсохнути; *рвець'а посуд, рве глину, рве, йариць'а, йарит'* – деформація посуду внаслідок нерівномірного висихання, *хва'тайє посуд* – тріскається посуд внаслідок негативного впливу повітря, *парувати миски* – складати затуглі миски вінцями одна до одної з метою попередження їх деформації, виправлення кривизни, перекосів тощо [8: с.61], *обрізання мисок, обточування посуду* – знімати зайвий шар глини із зовнішньої поверхні

підсохлого виробу, до 'гл'адказа 'чистка, 'гладка, гла 'д'ін':а, п'ід 'точка – замазування глиною щілин, тріщин, що утворилися на поверхні посуду під час висихання, вирівнювання нерівностей, перекосів; вигладжування зовнішньої поверхні;

б) назви дій та процесів, на означення оздоблення глиняних виробів: мал'у'вати, мал'у'ватимис'ки – орнаментування мисок та деякого ритуального посуду перед глазуруванням, опус'катимис'ки, 'поратимис'ки – розписування миски орнаментальними квітковими композиціями [9: с.66], пи'сати, пи'сати 'горщику – розписувати геометричним орнаментом щойно сформований посуд; пи'сати 'ідереб'і 'шок – оздоблювати вінця горщиків рядом вертикальних дещо вигнутих рисочок, пус'кати 'а 'сочки, наводити по 'лосочки – наносити на поверхню посуду концентричні лінії, опус'кан':а – розписування мисок орнаментальними квітковими композиціями, об'ливка, обли'ван':а ми'сок; об'мазуван':а, об'мазка – суцільне покриття внутрішньої поверхні миски фарбою з метою; по'ливка, по'білка, ангоб'і'ровка; глаз'і'ровка, обри'совка, розри'совка, ма'л'овка, пи'сан':а – способи оздоблення, конту'ровка, кру'говка, об'сипка, – «спосіб оздоблення глиняного посуду, коли поливою покривається половина виробу» [10: с.106], крайку'ван':а; 'окрайка, ок'райка – оздоблення природними фарбами вінця неполив'яного посуду; наго'ран':а, ск'л'ін':а, 'склен':а, сплавка – повторне випалювання глиняних виробів; фл'андровка, фл'андрівка – спосіб оздоблення, який полягає в тому, щоб різнокольорові смужки розтягувати шпилькою; кру'говка – спосіб оздоблення глиняного посуду, під час якого поливою покривається половина виробу;

7) назви дій та процесів, які супроводжують різні стадії випалювання гончарних виробів: вигр'і'вати 'посуд, вигр'і'вати 'горен – розігрівати заповнене посудом горно слабким вогнем, зо'р'іє в 'горні – глиняні вироби в гончарній печі починають червоніти, на'лайє, піде паливо – починає плавитися в горні [11: с.69]; 'тр'іскаєт'с'а, 'пукає, 'лопайє – тріскаються глиняні вироби під час швидкого нагрівання горна, вигр'і'бати 'посудло 'патою – невдале випалювання, коли значна частина посуду рветься, тріскається, тобто стає непридатною для подальшого використання [12: с.117]; 'обжиг, обжи'ган':а, 'обпал, 'випалка, 'палка, на'л'інка – випалювання, вигр'і'ван':а, 'гр'ілка, про'кур, 'вигр'і'вок – початкове розігрівання горна, навер'тан':а 'дров – інтенсивне підкладання дров у топку горна для нарощування сили вогню, заправ'лан':а мисок – заповнення червінкою тріщин у мисках, що випалені перший раз, прип'і'кан':а, уче'реплен':а, заче'реплен':а – закладання горна битим посудом перед випалом, розче'реплен':а – перша дія перед розбиранням горна;

8) назви дій, які пов'язані зі збутом виробів: ім'шити, м'шити – перекладати (перетрушувати) посуд на возі сіном чи соломою [13: с.37], мі'н'ати, прода'вати – спосіб збуту глиняних виробів, во'зити, но'сити – способи транспортування виробів з глини, наси'пати – насипати зерно в горщик чи глечик для обміну; 'обмін – спосіб збуту глиняних виробів, пере'возка – спосіб транспортування глиняних виробів.

Про функціонування ЛСГ назви дій і процесів у гончарному виробництві як цілісної системи свідчать її словотворчі особливості.

Особливістю назв дій і процесів у гончарному виробництві є їхня частини мовна належність і словотвірна структура: більшість однокомпонентних термінів складають

дієслова й віддієслівні іменники, номінативні словосполучення утворено від цих самих частин мови.

Найпродуктивнішими способами творення віддієслівних номенів у досліджуваній ЛСГ є суфіксальний (27 лексем) і префіксально-суфіксальний (60 лексем) способи.

При суфіксальному способі творенні назв дій і процесів у більшості мікрогруп продуктивно використовуються суфікси **-ни-**:*шл'аму'ван':а, плес'кан':а, ву'шан':а, лиц'у'ван':а, 'склен':а, шатку'ван':а, крайку'ван':а; -іни-:*гладіння; -к-*:*г'рілка, 'палка, па'лінка, г'ладка, 'тужка,-овк-*:*ангоб'і'ровка, глаз'і'ровка,шл'а'мовка;-ок-*:*вигр'івок.**

Також у віддієслівному словотворенні використовується префіксально-суфіксальний спосіб, наприклад: *ви'т'агуван':а, при'точуван':а, 'сточуван':а, розс'і'кан':а, наби'ван':а.*

При префіксально-суфіксальному способі творення назв дій і процесів продуктивно використовується приєднання різноманітних префіксів і суфіксів до твірної основи, зокрема,

префіксів**роз-,с-,з-, пере-, ви-, при-** та ін. і суфікса **-ани-**:*розми'нан':а, 'скачуван':а;звер'тан':а, згор'тан':а, перес'і'кан':а, пере'р'ізуван':а, в'ід'мучуван':а, в'ід'мул'уван':а, вигр'і'ван':а, вит'а'ган':а;ви'лежуван':а, зали'ван':а, за'мочуван':а, навер'тан':а, прип'і'кан':а, обжи'ган':а, перемер'зан':а, перепр'і'ван':а, пирипр'і'ван':а, пиритвор'уван':а, пириwir'тан':а, переби'ран':а, переми'нан':а ;*

префіксів **за-, роз-** і суфікса **-ени-**: *уче'реплен':а, заче'реплен':а, розче'реплен':а;*

префікса **ви-,за-**, і суфікса **-к-**: *'випалка,за'ливка,у'сушка, за'чистка, за'правка, о'гл'адка, п'ід'точка.*

Про системність досліджуваної ЛСГ свідчать також синонімічні й антонімічні відношення між її різнорівневими компонентами.

Особливу частотність відзначаються явища синонімії, напр.: *опус'катимис'ки* – *'порати мис'ки* 'розписувати миски орнаментальними квітковими композиціями'; *зали'ван':а* – *за'ливка, за'мочуван':а, 'закис'змочування глини водою для подальшого «перепрівання»;* *гончару'вати* – *гончар'у'вати, ганчар'у'вати, 'глинул'і'пити, ро'битигорш'ки, зай'матисягорш'ками, л'і'питигорш'ки, 'виготовляти глиняні вироби'.*

Ще однією важливою ознакою системності термінології є наявність антонімічних зв'язків. «Антонімія як семасіологічна категорія невід'ємна від термінологічних систем, що номінативно систематизують наукові поняття – складну й багатопланову мережу протиставлень, суттєво впорядковуючи тим самим термінологічну сферу» [14: с. 188]. Засобами вираження антонімічних відношень є приєднання до омонімічних коренів антонімічних префіксів, напр.: *розчереПЛЕННЯ'* перша дія перед розбиранням горна', *зачереПЛЕННЯ'* закладання горна битим посудом перед випалом'.

Отже, ЛСГ «назви дій і процесів у гончарному виробництві» становить собою складну розгалужену систему, яка членується на основі домінування різних диференційних ознак (ДО). Для членування цієї ЛСГ релевантними виявилися спосіб видобування глини; технологія підготовки її до роботи; дії і процеси, пов'язані з виготовленням гончарних виробів, їх сушінням, випалюванням, оздобленням, збутом; способи оздоблення; особливості роботи гончарного круга.

ЛСГ назв дій і процесів у гончарному виробництві, компоненти якої об'єднані спільною семантикою і протиставляються рядом ДО, складається з лексико-семантичних підгруп, які містять у собі лексико-семантичні мікрогрупи, що складаються з окремих назв однієї реалії. Таким чином, аналізована ЛСГ містить різні за семантикою й будовою групи назв дій і процесів у гончарному виробництві. Між ними існують зв'язки різної інтенсивності, які виявляються у синонімічних і антонімічних відношеннях, словотворчих особливостях. Класифікація таких рядів, мікросистем великою мірою сприяє упорядкуванню керамологічної терміносистеми, таким чином у перспективі впливаючи на уніфікацію термінології цієї науки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гриценко П. Ю. Моделювання системи діалектної лексики. – К. : Наукова думка, 1984. – 227 с.
2. Гриценко П. Ю. Українська термінологія і термінографія на етапі розбудови / П. Ю. Гриценко, Л. О. Симоненко // Українська наукова термінологія: зб. мат. наук.-практ. конференції «Українська наукова термінологія. Станта перспективи». – К.: Наук. думка, 2008. – С. 5–16.
3. Пошивайло О. Ілюстрований словник народної гончарської термінології Лівобережної України: Гетьманщина. – Опішне: Українське Народознавство, 1993. – 280 с.
4. Там само.
5. Там само.
6. Там само.
7. Там само.
8. Там само.
9. Там само.
10. Там само.
11. Зарецький И. А. Гончарный промысел в Полтавской губернии. – Полтава: типо-литографія Л. Фришберга, 1894. – 3 неп., П, 126, XXIII, VI, II с.
12. Пошивайло О. Згадана праця.
13. Литвиненко С. Звіт про відрядження до гончарних осередків Полтавської області 2002-2003 рр. – Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному. – Національний Архів українського гончарства. – Ф. 1. – Оп. 7. – Од. Зб. 102. – 88 арк.
14. Панько Т. І. Українське термінознавство / Т. І. Панько, І. М. Кочан, Г. П. Мацюк. – Львів: Світ, 1994. – 216 с.